

Arheološka reprezentacija spolov kot konstrukcija spolov

GREIF, Tatjana: Arheologija in spol: Podobe spolov v interpretaciji prazgodovinskih kultur v Sloveniji. Ljubljana, založba ŠKUC-Vizibilija, 2007.

Ob koncu leta 2007 je pri založbi ŠKUC-Vizibilija izšlo delo dr. Tatjane Greif »Arheologija in spol: Podobe spolov v interpretaciji prazgodovinskih kultur v Sloveniji«. Delo je, kot pravi avtorica, posledica ugotovitve, da študij arheologije v Sloveniji zapostavlja in izpušča določene segmente, pomembne za celovito razumevanje načina življenja v prazgodovini. Ena takšnih izpuščenih vsebin je spol.

Greifovo, tudi samo arheologinjo, je namreč pritegnila vrsta vprašanj: kje je mesto žensk v razlagah preteklosti človeške vrste? Ali ženske sploh nastopajo, so pasivne ali aktivne? Kakšno sliko dobimo o spolih, ko beremo arheološke objave? Katere vloge so v razlagah načina življenja v prazgodovini pripisane moškim in katere ženskam? Če je vprašanje spolov zapostavljeno, zakaj je tako? Zakaj konceptov arheologije spolov ne najdemo v arheologiji v Sloveniji?

Avtorica se je proučevanja koncepcij spolov in spolnih razmerij lotila z diskurzivno analizo nosilne strokovne literature v slovenski arheološki interpretaciji starejše prazgodovine, to je kamene dobe oziroma predkovinskih obdobjih ter prehoda v kovinska obdobja, izhajajoče od konca druge svetovne vojne do leta 2003, denimo *Arheološkega vestnika*, ki izhaja

pri Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU, ali *Poročila o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* oziroma *Documentae Praehistoricae*, ki ju izdaja Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ter cele vrste arheoloških monografij oziroma arheoloških poglavij v sorodnih monografijah. Hkrati pa je arheološki diskurz primerjala tudi s poljudnoznanstvenim – denimo, v monografiji »Zakladi tisočletij: Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov«, ki je izšla pri založbi Modrijan leta 1999 – in medijskim diskurzom (v časniku *Delo* ter revijah *Mladina*, *Jana* in *Ona*) o prazgodovini.

Izsledki njene raziskave so šokantni: ugotovila je, da arheologija interpretira spole na specifičen način, da njena obravnava spolov ni vrednotno nevtralna, da je interpretacija arheoloških najdb pristranska, androcentrična, da je struktura arheološke reprezentacije spolov že tudi specifična konstrukcija spolov, da torej arheologija prakticira, legitimira in utrjuje spolno ideologijo, ki marginalizira ženski, družbeno deprivilegirani spol ter s tem tudi ohranja in utrjuje družbena razmerja neenakosti tako v arheologiji kot zunaj nje. Ni nepomembno, kakšno podobo o spolih si ustvarimo na podlagi arheoloških razlag: interpretacija arheoloških zapisov, odkritih artefaktov in njihovih kontekstov namreč zavzema osrednje mesto v arheologiji, a tudi v korpusu univerzalnega znanja, saj pojasnjuje začetke človeštva, njegove kulturne in civilizacijske temelje, pa tudi strukturne elemente družbe in družbenih odnosov.

Bistven popravek androcentričnih razsežnosti arheologije je prinesla arheologija spolov, ki se je v *zahodnoevropski* in *severnoameriški* arheološki teoriji začela uveljavljati v začetku osemdesetih let 20. stoletja. Na njen razvoj je bistveno vplivala feministična intervencija z generalno kritiko androcentrične ideologije, to je opozicijskih dvojic, kot so *kultura/narava*, *objektivno/subjektivno*, *racionalno/iracionalno*, *moško/žensko*, nato pa tudi kritika arheološke pozitivistične metodologije,

ki je spremenljivke, kot je spol, zavračala kot znanstveno nepristopne. Arheologija spolov tako spada v širši kontekst prodiranja marginaliziranih in parcialnih pozicij v znanost: opozarja, da je nujna rekonceptualizacija razlag spolne dinamike in spolne ureditve v arheologiji.

Arheologija spolov je, skratka, kritika arheološkega diskurza o vlogi spolov v preteklosti, o statusu spolov v arheoloških razlagah kulturnih zakonitosti, delitve dela, distribucije družbene moči, umetnosti, ideologije in družbenih odnosov. Kritično vrednoti standardne modele, ki odsevajo sodobno spolno ideologijo v arheologiji in v katerih so določene družbene skupine sistematično marginalizirane, s čimer pokaže tudi na vlogo arheologije pri utemeljevanju sodobne ideologije spolov. Analizira jezikovni seksizem. Razvija metode za študij in sledljivost spolov (poudarja kontekstualni pristop; upošteva multipli princip spolov; izogiba se binarnim, spolno lojalnim pristopom; razvija raziskave nematerialnih vidikov kulture idr.) ter spolno vključevalne pedagoške metode. Raziskuje položaj žensk v arheoloških poklicih in rehabilitira njihov prispevek v zgodovini vede. Z razvijanjem arheologije spolov so v ospredje stopili novi raziskovalni trendi, ki ne proučujejo le spola in spolnih vlog, temveč tudi raso, etničnost, razred, seksualnost, spolno usmerjenost, starost, reproduktivni status, poklic in hendikepiranost – torej vse tiste parcialne kategorije, na podlagi katerih se lahko vzpostavi interpretativna diferenciacija.

Vse do intervencije arheologije spolov je arheologija določala spol z uporabo neposrednih (osteoloških ostankov) in posrednih virov (konteksta, artefakta ali simbolne reprezentacije). Če torej fizični spol ni bil ohranjen, se je spolna pripadnost skeleta določila izključno skozi kontekst ali artefakt. V tem primeru so artefakti pridobili status spolnega označevalca: kategorično so bili pripisani ženskemu ali moškemu spolu le na podlagi predpostavk in ustaljene spolne ideologije. Tako sta bila

orožje ali orodje večinoma avtomatično pripisana moškemu spolu, nakit in gospodinjski pripomočki pa ženskemu.

Dr. Greif sistematizira tri osnovne metodološke napake pri določanju spola v arheologiji: posedanje (prenos sodobne spolne ideologije v razlage preteklih družb), posploševanje (uporaba generaliziranih podob spolne dihotomije, konsenz o kontinuiteti spolne ureditve od prazgodovine naprej) in androcentrizen (selektivni pristop, ki lahko temelji na spolu, rasi, nacionalnosti ali razredu in ki poraja t. i. *selektivno slepoto*; jezikovni seksizem oziroma generična uporaba moškega slovničnega spola, tj. virilizacija jezika).

Vsi omenjeni postopki pri interpretaciji spolov v arheološki vedi veljajo tudi za sodobno arheologijo v Sloveniji. Greifova ugotavlja, da je tudi zanjo značilno produciranje in reproduciranje spolne diference, izhajajoče iz predpostavke dominantne znanosti o esencialni, naravni in opozicijski razklanosti spolov in spolnih vlog. Vsi analizirani teksti, – ki jih je obdelala skozi šest poglavij, šest vsebinskih okvirov: »*človek–prednik*«, »*človek–lovec*«, »*delitev dela in družbena razmerja*«, »*izdelava in uporaba orodij*«, »*reprodukcija, monogamija in družina*« ter »*umetnost*« – kažejo spolno popačeno sliko starejše prazgodovine. Greif je v vseh našla spolno diferenciran režim: »*moški*« funkcionira v vseh kontekstih in vselej aktivno, »*ženska*« pa v večini kontekstov manjka ali nastopa v pasivni vlogi. »*Moški*« – kot »*človek-prednik*« ali »*človek-lovec*« – je edini in izključni nosilec aktivne vloge. Je iniciator, tvorec in nosilec kulture, poselitve, gospodarstva, umetnosti, je izdelovalec in uporabnik različnih orodij ter izkoriščevalec surovinskih virov, je snovalec in uporabnik tehnologije in umetniških izdelkov. »*Človeku še nobeno sovraštvo in vojna nista odvzela veselja polastiti se žene (samice) drugega, če je le prilika tako nanesla,*« piše antropolog Božo Škerlj v prispevku »*Vloga in mesto neandertalcev v človeški zgodovini*« iz leta 1956. »*Če ne bi bilo tako*«, nadaljuje, »*pač človek ne bi zavladal*

nad vsem svetom, zavzel vseh pokrajin, se nanje adaptiral in ostal en sam species tega čudovitega rodu ...«. »Ženska« ni nosilka nobene vloge, v besedilih sploh ne nastopa ali pa je omenjena redko in vselej kot nosilka statusno pasivne oziroma razvojno nepomembne vloge: v okviru reprodukcije, vzreje otrok, nabiralništva, v vlogi umetniškega modela ali erotičnega objekta. »Moški« je »v bodočnost stremeča in evolucijo naznanjajoča oblika človeka«, piše Škerlj v taistem prispevku, »ženska« je »v marsičem biološko primitivnejša«. Štirideset let pozneje, leta 1997, najdemo v delu Marije Štefančič »Evolucija človeka« povsem enake predpostavke o spolni ureditvi: »Ženske so v bližini postojanke nabirale jagode, orehe, gomolje in drugo rastlinsko hrano,« piše Štefančičeva, »moški pa so odhajali na lovske pohode.«

Ena od značilnosti analiziranih besedil je tudi linearnost, kontinuiteta oziroma nespremenljivost spolne ureditve, družbenih formacij in delitve dela od prazgodovine naprej, obenem pa evlucijski izvor lova, moško-ženske parne zveze, monogamije in družine. Četudi »dokaza za obstoj nuklearne družine (v paleolitiku) še nihče ni izkopal«, kot duhovito trdi arheologinja Linda Hurcombe, pa zgodovinar Bogo Grafenauer v »Zgodovini slovenskega naroda I« iz leta 1978 piše takole: »Glede družinskega življenja se je nekaj časa uveljavljala domneva, da je v tem času (starejši kameni dobi) značilno nevezano in neurejeno spolno druženje med člani prvotne človeške skupine (tako imenovana promiskuiteta). Vendar so ,kasnejša obširna terenska raziskovanja zlasti v našem stoletju pokazala, da ni za to kmalu sto let staro teorijo (bolje hipotezo) nobenih osnov‘ (B. Škerlj). Pokazala so, da sodobna ljudstva na najnižji kulturni stopnji ne poznajo takih načinov spolne povezave, zato je po pravici mogoče sklepati, da ga tudi v prazgodovini ni bilo. Te preiskave so pokazale prevladovanje parnega zakona med enim moškim in eno žensko, ki pa ga je bilo mogoče tudi ločiti in zakonskega tovariša

tudi menjati«. Za razlage družbenih odnosov je na splošno značilna neoevolucionistična paradigma: družbene strukture so razumljene kot progresivne, razvijajoče se od preprostejših do kompleksnejših oblik. Lov je osnovno gibalno preteklosti, ki omogoča premočrtno tehnološko razvojno linijo: od lova k orodjem, ekonomiji in ne nazadnje k umetnosti. Edini kompetentni akter je seveda »moški-lovec«. Ta akter, ta »lovec«, je to tudi tedaj, ko ni v funkciji lova – tudi tedaj, ko se znajde v razlagah reprodukcije ali razvoja socialnih enot.

Greif navaja, da je prazgodovinska arheologija najbolj »opremljena s spoli« v kontekstu razlag umetnosti (ženske kot erotični objekt moške kreativnosti) in reprodukcije (ženske v vlogi rojevanja): »ženske« torej tudi tu niso preprosto nevidne, temveč prisotne v določenih, specifičnih kontekstih in vezane zgolj na pasivno vlogo. Ozka namembnost žensk v reprodukciji, opozarja Greif, pa hkrati izpušča direktno obravnavo seksualnega vidika: reprodukcijska vloga prinaša hkrati tudi deseksualiziranost (saj je ženska seksualnost pasivna, namenjena le zagotavljanju preživetja skupine). Celotna postavitev »ženske« je tako fiksirana v kontekstih, sorodnih sodobni zahodni ideologiji o spolih: »ženska« je omejen, funkcionalno biološki spol, aktualen v omejenih kontekstih (reprodukcija, nabiralništvo, hišna opravila, erotični motiv umetnosti). Funkcionalna razsežnost biološkega spola je hkrati tudi edina determinanta njenega družbenega spola.

Izjemno zanimivo je tudi poglavje, kjer Greif beleži tudi druge načine konstrukcije in legitimizacije kulturnih identitet, ki jih izvaja arheologija. Poleg seksizma lahko najdemo v arheologiji tudi z njim tesno povezane nacionalizem, rasizem in druge oblike nestrpnosti in izključevanja – denimo skozi ideje o »skupnih prednikih«, »naših prednikih«, »našem ozemlju« in podrobno. V analizirani literaturi je Greifova našla težnjo k »našosti«, k ločevanju med »našim« in »tujim kulturnim inventarjem«, »više« in »niže razvito kulturo«.

Posebej aktualna poglavja so tudi tista, ki prinašajo analizo drugih diskurzov – poljudno-znanstvenih in medijskih, šolskih in muzejskih ter popularne kulture – ki kažejo podobne jezikovno-vsebinske značilnosti kot sam strokovni arheološki diskurz: identične so poteze androcentrizma, spolnega dimorfizma in podreprezentiranosti žensk. Moški simbolizira aktivnost, ženska nastopa posredno, je pasivna, lepa in erotična. Ta oporečna interpretativna metoda se predstavlja kot znanstveno legitimna, s čimer le razširja in popularizira popačene predstave o preteklosti pod plaščem znanosti. Arheolog dr. Bojan Djurić je za revijo *Mladina* avgusta 2000 takole opisal urbanistično zasnovo prazgodovinske naselbine Rogoza pri Mariboru: »Predstavljamo si celo lahko, kje so ženske pomivale posodo in prale perilo, ker gre pot skozi naselje naravnost do potoka.« Naj navedem še citat kolumnista Alojza Ihana, ki je v *Delovi Sobotni prilogi* decembra 2000 takole pisal o stanovskem kolegu, »praktičnem, lucidnem in knjižnem« dr. Janezu Ruglju: »V ozadju knjige dr. Rugelj precej ostro ločuje antropologijo ženske, ki si je v pradavnini izoblikovala vzorec čustvene potežitve v skrbi za ogenj, otroke in v pritegnitvi moškega; in nekoliko bolj komplicirano antropologijo moškega, ki je moral najprej oditi v gozd in mu je šele plen okoli vratu omogočil samozavest, da si je dovolil priti k domačemu ognju. Če torej ženska ni nevrotično zaslepljena, bo začutila, da je njen najbližji vir zadovoljstva v ognjišču, otrocih in sposobnosti pritegniti moškega. Nevrotičarka pa bo zaslepljeno posnemala moško logiko in odšla v gozd na lov za plenom, kariero, močjo ...«. Ihan na koncu doda: »Nimam razloga, da bi mu pri tem ugovarjal. ... Dr. Rugelj ... je pameten, delaven in odločen. In ob tem še naš, slovenski.« Spomnimo se še na *Freda Flinstona* in njegove prazgodovinske pajdaše, ki v risanem filmu *Kremenčkovi*, kot piše Greif, poskakujejo naokrog z dinozavri, jamski moški pa za lase vlačijo za seboj ženske.

Arheologija spolov je odprla tudi vprašanje prispevka arheologinij k zgodovini vede in poklicnega statusa žensk v arheoloških poklicih. Arheologija spolov je namreč opozorila na potrebo po historični reviziji njihovega prispevka: arheologinje so bile pri delitvi dela v praksi pogosto zadolžene za t. i. »arheološko gospodinjstvo« – za čiščenje in hranjenje najdb, dokumentiranje, konzerviranje in podobno; pionirke arheologije pogosto manjkajo v disciplinarni zgodovini; arheologinje bodo manj verjetno poklicno napredovale. Podatek iz Slovenije: v letih 1945–1999 je *Oddelek za arheologijo FF Univerze v Ljubljani* redno zaposloval 17 moških in 6 žensk. V tem obdobju je bilo na mesto predstojnika *Oddelka* imenovanih 11 moških in le ena ženska.

Ob koncu knjige se avtorica sprašuje, čemu pripisati izostanek arheologije spolov v Sloveniji. Meni, da je tako zaradi šibke arheološke teorije, teoretskega selekcionizma in izolacionizma (feministične kritike v arheologiji sploh ni ali pa je stigmatizirana) ali celo nekakšne stigmatiziranosti teorije znotraj vede (kot »pravo« arheološko delo šteje predvsem praktično, terensko delo), pomanjkanja družbene teorije v arheologiji in uporabe zastarelih socialnih teorij, vpliva kulturno-zgodovinske paradigme, poudarjanja tipološko-kronoloških analiz ter vpliva pozitivizma in naravoslovne naravnosti. Vsi ti dejavniki so bistveno zaznamovali razlage povojne arheologije – prav zato čaka arheologijo neizogibna interdisciplinarna intervencija sodobnih družbenih teorij, feminizma in arheologije spolov; etnografskih in antropoloških študij, ki so podvomile o razvoju družbenih razmerij, uporabi orodij, nabiralništva, umetnosti in drugih vidikov kulture iz lova; primatoloških raziskav, ki so potrdile spornost razlag evlucijskega izvora kategorij (anatomskega in kognitivnega razvoja hominidov, moško-ženske parne zveze, monogamije, nuklearne družine), ki naj bi bile pogojene z lovom; paleodemografije in bioarheologije, ki

sta začeli proučevati osnovne parametre fertilitnosti in reprodukcije v prazgodovini.

Četudi so arheološke raziskave spolov na *zahodu* v dobršni meri spremenile pojmovanja spolov v preteklosti in privedle do obsežne referenčne literature, se na *vzhodu*, tudi v Sloveniji, arheologija še ni povsem zavedla interpretativnih razsežnosti, ki jih prinaša arheologija spolov. Pa vendar ima ta tudi tod že obsežen sklad osnovnega branja: poleg avtorstva pričujočega dela je dr. Tatjana Greif, sicer avtorica prvega doktorskega dela iz arheologije spolov na *Oddelku za arheologijo FF Univerze v Ljubljani* (leta 2005), v celoti prevedla zbornik *Arheologija spolov* (ŠKUC, 2000), ki je prinesel nekatera ključna besedila vede izpod peres Margareth W. Conkey, Janet D. Spector, Roberte Gilchrist, Alison Wylie in drugih. Leta 2000 je Greif pri *Časopisu za kritiko znanosti* uredila tematski blok »*Arheo-tekti zgodovine*« (št. 200–201) in predstavila avtorici, kot sta Sian Jones in Pamela Russell, leta 2005 pa tematski blok »*Podobe prednic*« (št. 221) z avtoricami, kot so Roberta Gilchrist, Sharon Pay, Maja Šuštaršič, Vesna Merc in drugimi.

Tatjana Greif je intelektualka široke družbene relevantnosti: je doktorica arheoloških ved, več kot petnajst let je aktivistka v gejevskem in lezbičnem gibanju oziroma na splošno v nevladnem sektorju, je politična kolumnistka, esejistka, priznana teoretičarka in publicistka ter uredniška sodelavka številnih revijalnih in druž-

boslovnih publikacij v Sloveniji. Njeno delo uteleša intelektualni razpon, ki je v Sloveniji, žal, redek. Njena trditev, ki se kot rdeča nit vleče skozi vso pričujočo knjigo, da lahko znanstveno objektivnost povečamo z vnosom parcialnih perspektiv, z multiplim pogledom (spolno, seksualno, rasno, razredno itd. določenimi izkušnjami in družbenimi pozicijami), s t. i. *umeščenimi vrednostmi*, da je torej izkušnja marginalnosti lahko vir povečevanja objektivnosti, je neprecenljiva – in povsem točna za njeno avtorsko pozicijo in znanstveno legitimiteto. Naj zatorej pospremim njeno delo »*Arheologija in spol: Podobe spolov v interpretaciji prazgodovinskih kultur v Sloveniji*« na pot v javnost z željo, da bo našlo upravičeno mesto v arheološki vedi v Sloveniji, saj je pionirsko. Vprašanje je sicer, ali bodo tukajšnja kanonizirana znanost in »*varuhi pečata*« dopustili to novost, kajti tudi vsepovsod drugod so ob razvoju arheologije spolov nastali poskusi njene diskreditacije: spomnim naj, da so skupine arheologinij, ki so se začele ukvarjati z arheologijo spolov, označevali kot »*ženske izkopavalne krožke*«; ali da je bil prelomni zbornik »*Engendering Archaeology*« iz leta 1988 zbadljivo preimenovan v »*Endangering Archaeology*«. Poudarim naj, da z vnosom arheologije spolov v slovenski prostor ne bo obogatena le arheologija, temveč se bo hkrati razširil tudi doseg feminizma in znanstvenih epistemologij na splošno. Nujno branje!